

ADALÉKOK SZABADKA GAZDASÁGTÖRTÉNETÉHEZ

Jugoszlávia területének öthatoda az egykori török birodalomhoz tartozott. Bácska másfél századig nyögte a török rabigát. Az utóbbi évtizedekig igen kevés részletekbe hatoló ismeretünk volt a sajátos török hűbéri rendszer gazdasági viszonyairól. Azonban 1947 óta számos rendkívül értékes okleveles kútfőt jelentettek meg a török, jugoszláv, magyar, román stb. tudósok, melyek alapján megindulhattak az egyes területekre vagy településekre vonatkozó aprólékosabb természetű kutatások.

Szabadkára vonatkozóan többek között rendelkezésünkre áll egy 1578. évi adóösszeírás, amely a török uralom kezdetén, annak negyedik évtizedében készült, és az akkori viszonyokat tükrözi.¹ Az adózási defterek és a tizedjegyzékek nagyon becses adatokat tartalmaznak. Különösen értékesek a gazdasági tevékenységekre és ágakra utaló adatok. Ezek alapján a következőkben egy vázlatos gazdaságtörténeti keresztmetszetet adunk Szabadkáról.

A városban — a defterben Sobotka néven említik — a jelzett évben az 52 tagú várőrségen kívül 48 keresztény vallású szláv család, vagyis mintegy 320 lakos élt.² Ebben az időben mohamedán vallású, polgári foglalkozású lakossága nem volt a városnak. A defter szerint a város lakossága a következő adókat, tizedeket és illetékeket fizette:

Adófizető kapu (háztartás) 46	2300	akcse
Búza (kile) 150	2100	„
Tönköly (kile) 50	400	„
Tűzifa- és szánaadó	2300	„
Juhadó	1130	„
Kaptáradó	550	„
Kertadó	120	„
Len, kender, zöldpaprika, vöröshagyma, káposzta, fehérrépa — tized	232	„
Lencse, bab, bagolyborsó, okra — tized	150	„
Sertésadó	455	„
Birtoklási illeték	30	„
Jövedelem a piacokon és évi vásárokon szedett adásvételi illetékekből, évente	500	„
Mezei kártevés bírsága, büntetéspénz, menyegzőadó, hordóadó	482	„

Teljes összeg: 10 749 akcse

Lássuk, mit hámozhatunk ki ebből az összeírásból.

A földesúri szolgáltatások közül az összeíró először a kapuadót vette számba. Kapuadót az a rája fizetett, aki a harácsadó fizetésére is képes volt, vagyis 300 akcset³ érő ingósággal rendelkezett. A fentiekből látható, hogy Szabadkán harácsadót és földesúri járandóságokat 46 család fizetett. (A falubíró — az összeírás szövegében kinevez — és a pap mentes volt a kötelezettségek alól.) Ebből arra következtethetünk, hogy az egyes családok között nem volt nagy vagyoni különbség, illetve, hogy a családok az adócenzust meghaladó vagyonnal rendelkeztek.

A várható jövedelem teljes összege Zomborban ugyanabban az évben 14 540, Bácsban 30 000, Baján 16 000, Títelén 17 200, Szegeden 285 000, Szabadkán pedig csak 10 749 akcse volt. A jövedelmek összehasonlításából kitűnik, hogy Szabadka a szegedi szandzsák legszegényebb nahijének székhelye volt. A jövedelem nagysága alapján a legkisebb hasznot hajtó hűbérbirtokok csoportjába sorolták be, vagyis (3—20 ezer akcset jövedelmező) timárbirtok lett.

Birtoklási illetéket az fizetett, aki műveletlenül hagyott földet vagy romos telket akart birtokba venni. A parlagon heverő földet bárki megkaphatta, ha a birtoklási illetéket megfizette és vállalta az adófizetést. A XVI. század vége felé olyan sok elhagyott föld akadt, hogy a birtoklási illetéket már sok helyen nem szedték, mert az üres föld dolgozó rája nélkül mit sem ért. Az ilyen címen fizetett összeget Szabadkán még beszédtek, tehát üres telek a városban és műveletben föld a határban alig lehetett, másrészt irántuk kellő érdeklődés is mutatkozott.

A település gazdasági életében a földművelési ágazatok közül a szántóföldi növénytenyésztés és a kertgazdálkodás játszott fontos szerepet. Fő kenyérgabona a búza és a tönköly volt. A textilnövényeket a len és a kender képviselte. A szemes gabonát a török kile úrmértékkel mérték. A kile úrmérete helyenként nagyon eltérő volt. A 24 olkás kilet (30,76 kg) véve alapul a jelzett évben búzából mintegy 460, tönkölyből pedig 160 métermázsa termett. Az akkori terméshozamokat tartva szem előtt a bevetett szántóföldek nagyságát igen bizonytalanul 60—90 hektárra becsülhetjük. A szántók az egykori településtől délnyugatra, délre és délkeletre eső termékeny löszhátakon, a mai Gat, Ker és Bajnat városrészek területén lehettek. Abban az időben vidékünkön homos volt az árpa, a rozs és a zab is, de amint látjuk, ezeket a haszonnövényeket városunk határában nem termesztették.

Kertadót nem a ház körüli, hanem a mezei kertekben az ún. bosztánokban (a Tisza mentén ma is használják ezt a kifejezést) termelt kertii vetemények és gyümölcsfák jövedelme után kellett fizetni. Egy dönüm (939,3 m²) nagyságú kert után négy akcse volt az adó. A város határában tehát 30 dönümon, vagyis mintegy 2,8 hektáron voltak mezei kertek, hihetően a Mlaka és a Fűzfás ér víznyelty lapályán, továbbá a Rogina barától keletre eső homokos területen.

A termesztett kertii vetemények közül a vöröshagyma, a káposzta, a lencse és a bagolyborsó ósrégi haszonnövények, amelyek már a török jövetele előtt igen el voltak terjedve. A fehérrépat is mint kertii zöldségnövényt szintén ide sorolhatjuk.

Amerika felfedezése után megkezdődött a kultúrnövények jelentős méretű bevándorlása Európába.⁴ A ma termesztett babfajok, a veteményes bab (*Phaseolus vulgaris* L.) és a tűzbab (*Ph. coccineus* L.)

csak a felfedezések után kerültek hozzánk Amerikából. Azelőtt nálunk közeli rokonát, a lóbabot vagy babót termesztették (*Vicia faba*). Ismeretes, hogy az amerikai bab 1560 körül jelent meg a Kárpát-medencében és 1583-ban már több helyen termesztették. Erről több írásos emlék tanúskodik. A mi esetünkben nem lehet tudni, vajon a régóta termelt fuszulykáról, vagy az amerikai jövevényről van-e szó.

A paprika Dél-Mexikó és Közép-Amerika indiánjainak ősi termesztett növénye. A XVI. század második felében már igen elterjedt a Kárpát-medencében, és amint látjuk, a mi adóösszeírásunkban is szerepel. A paprika volt tehát minden valószínűség szerint az első, Amerikából érkezett haszonnövény városunk határában. A paradicsom, a kukorica, a dohány, a burgonya, a napraforgó több mint százötven évvel később honosodott meg vidékünkön.

Az okrárt a törökök hozták magukkal és velük együtt el is tűnt Bácskából. Afrikából származik. Terméséből készítették, gyümölcsök édesítésére szirupos nedvet készítettek. Török neve bakla.

Vidéünkön már a török jövetele előtt elterjedt haszonnövény volt az árpa, a rozs, a cukorrépa, a zab, a kerti vetemények közül pedig az uborka és a sárgadinnye. A görögdinnye a törökök uralma idején honosodott meg. Amint látjuk, a szabadkai birtok területén ezeket a növényeket nem termesztették. A korábbi helyzethez viszonyítva a szántóföldi haszonnövények de a kerti vetemények termesztése szempontjából is bizonyos méretű beszűkülés észlelhető.

A hordóadó⁵ jelenléte arra utal, hogy a lakosság szőlőtermeléssel nem vagy csak jelentéktelen mértékben foglalkozott. Hordóadó ugyanis akkor fizetett a rája, ha a határban bor nem termelt és azt hordóksban más helyről hozták és saját házukban itták meg, vagy italmérésben adták el.

Szabadka gazdasági életében az állattenyésztés is igen fontos szerepet játszott, különösen a sertésenyésztés és a juhászat, de a méhészet is képviselve volt. A szarvasmarha- és loállomány megadóztatását a mohamedán törvények nem írták elő és utánuk nem is vetettek lki semmiféle adót vagy tizedet. A lakosság tehát rendelkezhetett bizonyos számú lóval és szarvasmarhával, azonban a két tenyésztési ág jelentőségét és helyét az állattenyésztés szerkezetében nem lehet felbecsülni, mert erre nincs semmiféle adat. Az elhagyott faluhatárok pusztá legelőim tartott jószág után a szegedi szandzsákban ebben az időben legelőadót szedtek, városunk lakossága azonban nem volt ilyen adóval megterhelve. Ennek alapján arra következtethetünk, hogy a lakosság a kedvező természeti adottságok ellenére szarvasmarha- és lótenyésztéssel csak kisebb mértékben és csak a birtoktest határain belül foglalkozott. Ugyanabban az időben Szeged és Baja környékén nagy marhacsordákról és ménesekről történik említés.

A sertésadó számbavételére az volt a törvény, hogy »az egyévesnél öregebb sertés után két akcse szedessék, de az egyévesnél fiatalabb sertés után semmi se szedessék.« Ennek alapján a sertésállomány igen tekintélyes lehetett, mert az egyévesnél idősebb sertések száma elérte a 226-ot, de a növendéksertések száma is legalább ennyi lehetett, ami azt jelenti, hogy átlagosan egy háztartásra több mint kilenc sertés jutott. Tudjuk, hogy a mohamedán lakosság nem tűrte ezt a háziállatot. Amely településben ők mint állandó lakók jelen voltak, sertést csak az utakról és a településtől messze lehetett tartani. Szabadka esetében ez nem állott fenn, így a sertésenyésztés kifejlődhetett.

A helyi szokásoknak megfelelően az összeírók vagy a juhádót, vagy a báránytizedet vetették ki. Amint látjuk, Szabadkán a juhádó fizetése volt szokásban. Az adóösszeg nagysága alapján számítva a juhállomány 500—600 lehetett; vagyis egy háztartásra átlagosan 11—13 birka jutott. Persze nem minden család tartott juhot. Sajnos az adóösszeírásban a juhtartó gazdák mincsenek feltüntetve, így a nyájak nagyságára nem következtethetünk.

A lakosság cukorellátását a fejlett méhészet biztosította. A kaptáradó méhkasonként két akcse volt. Ennek alapján a kaptárak száma a bejegyzett adó összegének fele, vagyis 275 lehetett. Egy háztartásra átlagban hat kaptár jutott.

A sertéstartás és a juhnyájak legeltetése a település határában, pontosabban a birtoktesthez tartozó legelőkön és erdőkben történt. A viszonylag magas — házanként 50 akcse, annyi, mint az évi harácsadó! — tűzifa- és szénaadó is arra enged következtetni, hogy a szabadkai birtoktest területén jelentős kiterjedésű erdők és legelők lehettek. Ez a körülmény a méhészetnek is igen kedvezett.

A folyókból és tavakból fogott halból tizedet, a halastavakból érkező halnak pedig felét kellett adni a földesúrnak. Ilyen természetű járandóságokkal nem voltak a szabadkaiak megterhelve. A város közéletében volt ugyan a Palicsi- és a Kelebiai-tó és még néhány kisebb halbó vízfolyás, de a halászat mint gazdasági tevékenység nem kapott helyet Szabadka gazdaságában. Ez a háztartások kedvező vagyoni helyzetére utal, mert a megélhetésnek e szerény forrásával általában a szegényebb népréteg foglalkozott.

Összegezve a termelő gazdasági ágak helyzetére és fejlettségére vonatkozó tényeket, megállapíthatjuk, hogy a kedvező természeti adottságokat a lakosság egyoldalúan és kis mértékben használta ki, ami a társadalmi munkamegosztás alacsony szintjére utal. Városunk abban az időben önellátó, kevés terményfelesleggel rendelkező agrártelepülés volt; fejlett háziiparral.

Szabadka közigazgatási és katonai funkciója, valamint kedvező forgalmi helyzete révén a lokális piachely szerepét is betöltötte. A közeli környék 100—200 lakost számláló törpe- és apró falvainak (Kelebia, Tómpa, Tavankút, Bajmok, Nagyfény, Györgyén, Ludasegyház, Veresegyház, Csantavér) földművelő népe adta itt el csekély piaci feleslegét. A hetipiacokon és az évi vásárokon szedett ádvásvételi illetékek-ből befolyt jövedelem nagysága alapján ítélve az árucsere méretei igen szerények lehettek. Ez a jövedelem évente Zomborban 9600; Baján 2500; Bácsban 8078; Szegeden 24500, Szabadkán mindössze 500 akcse volt. Az árucsere tárgyát a gabona, az élőjószág, a bor és a kerti vetemények képezték. A Bajáról és Szegedről érkező távolsági kereskedők hoztak ipari árut és felvásárolhatták az élőállatot. A hetipiac pénteken volt. Ma naponta van kispiac, szerdán és pénteken pedig nagypiac. Péntek tehát már századok óta piaci nap Szabadkán. Évente három vásárt tartottak. Az adóösszeírás említi, így emlékezik meg: »... ve panayrlarinin biri, Istevan dan ve biri Kimistov dan; ve biri Lazarev dan günderinde durur.« T. Halasi—Kun meghatározása szerint az őszi vásárt szeptember 14-én, a Szent Kereszt felemeltetésének ünnepén, a téli István napján, december 26-án tartották. Egy kisárutermelő környezetben az őszi és a téli vásár az árucsere szempontjából fontos szerepet játszott, mert az első, a fő agrártermékek betakarítása után tartották, amikor azok megjelenhettek a piacon, a téli vásáron pedig főleg a jószág került eladásra. Ez a két dátum a

katolikus naptár szentjeihez kapcsolódik. Ismert dolog, hogy a török nem bántotta, vagyis lényegében meghagyta a középkori városi privilégiumokat és a földesúri járandóságok beszédésénél is alkalmazkodott a meghódított ország szokásaihoz, törvényeihez, legalább is a hódoltság kezdeti évtizedeiben. Alighanem közel járunk az igazsághoz, amikor feltételezzük, hogy a középkori Szabadka mezőváros (oppidum) vásáros napjai is ezek voltak. A szeptemberi és a decemberi vásárt ma is megtartják, csak korábbi időpontban. A tavaszi vásár a pravoszláv naptár Lázár napjához igazodik, amely a húsvét előtti szombaton van (Passion Saturday). Úgy látszik, ez a vásár későbbi keletű. Engedélyezése a XVI. század első felére vagy a török uralom kezdetére tehető, amikor már a pravoszláv vallású szerb lakosság felváltotta a helyi lakosságot.

E gazdaságtörténeti vázlat egy forrás anyagának felhasználása alapján készült. Több, de egyidejűleg keletkezett forrásanyag elemzésével részletesebb és tartalmasabb képet rajzolhatunk meg a vizsgált terület vagy település társadalmi munkamegosztásáról és annak területi vonatkozásairól egy adott időpontban. Különböző időpontból származó okleveles kútfők agyagának összevetése alapján pedig a gazdasági életben bekövetkezett változásokat állapíthatjuk meg. A további kutatómunka a két megjelölt irányba egyaránt kívánatos. Tájaink és településeink életének e kevéssé ismért másfél százados szakaszára e kutatások minden bizonnyal több fényt derítenének.

Jegyzetek

1. Az adóösszeírást török nyelven T. Halasi-Kun vette közzé a *Sixteenth-century Turkish settlements in Southern Hungary* c. munkájában. Megjelentette a Türk Tarih Kurumu — Belleten Cilt: XXVIII, Ocak 1964, Sayı: 409, Ankara.
2. Káldy-Nagy Gyula módszerével számítva. (*Magyarországi török adóösszeírások*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.)
3. Akce = török váltópénz; a XVI. század derekán 50 akce tett ki egy török gurust.
4. Dr. Mándy György: *Hogyan jöttek létre kultúrnövényeink? Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1971.*
5. A török adónemekkel Káldy-Nagy Gyula idézett könyvéből részletesen megismerkedhetünk. Nagyon hasznos tudnivalókat kapunk még ezzel a kérdéssel kapcsolatban ugyanennek a szerzőnek *Harács-szedők és ráják — Török világ a XVI. századi Magyarországon* c. könyvéből is (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.)